

Češi – jací jsme a jací chceme být

Pohled dospívajících na sebe sama

Mirjam Moravcová

Představy o sobě samých si utváří každá společnost, komunita či skupina, ať již se definuje na principu etnickém, národně-politickém, sociálním, lokálním, náboženském či jiném. Připisuje si kulturní zvláštnosti, dovednosti, osobité vzorce chování, jednání, etiketu komunikace, a také na mentalitě či idejích budované charakteristiky, které pak v konfrontaci s *jinými, cizími, druhými* vnímá a vyzdvihuje jako kulturní odlišnosti či dokonce jako pro sebe typické vlastnosti. Jsou pro ni důkazem specifčnosti vlastní skupiny. Z těchto jednotlivostí si skládá vlastní obraz. Jím se porovnává s *jinými* na stejném principu definovanými společnostmi (komunitami, skupinami). Budování vlastního obrazu provází proces sebeuvědomování. Avšak nejen ten. Vlastní obraz zůstává trvalou součástí kolektivního vědomí společnosti (komunity, skupiny), a to součástí důležitou. Má sílu modelovat společnost, napomáhat její integraci a aktivizaci, avšak také signalizovat vznikající tendence směřující k vlastní desintegraci a desiluzi ze sebe sama.

Etnický – národní autoobraz

Autoobraz moderní národní společnosti, tedy společnosti vědomé si své národně politické jsočnosti a nezpochybnitelnosti své existence, vzniká a funguje na analogických principech jako každý jiný skupinový (kolektivní) autoobraz. Ať již je konstruován na charakteristikách etnických, kulturně-historických či národně-politických, patří k nástrojům sebeuvědomování, sebedocenění a sebeidentifikace s národní společností. Tedy nikoli pouze vědomí společného lokálního původu a společných etnických kořenů, společného dějinného vývoje, jazyka, kulturních východisek a kulturního dědictví, ale také z těchto představ o sobě samých vyplývající

kresba vlastního obrazu patří k myšlenkovému vybavení příslušníků moderní národní společnosti. Patří k tomu duchovnímu vlastnictví, pomocí kterého si i moderní národní společnost konstruuje svou identitu, posiluje vědomí své sounáležitosti, jedinečnosti a odlišnosti.¹

Mezi ostatními komponenty (ve vztahu k ostatním komponentům), na nichž si příslušníci té které národní společnosti budují vědomí své identity, má však vlastní etnický (národní) obraz do jisté míry zvláštní postavení.

1. Oproti většině ostatních komponentů národní identity nelze vlastní etnický obraz považovat za přesně ohraničený konturami, za ustálený a neměnný – a to ani v obsahové výpovědi, ani v symbolech, jimiž je vyjadřován a prezentován. I když je mu připisována značná konstantnost, setrvačnost a dlouhodobost,² podléhá záměrné i neřízené proměně. Na jedné straně elity pomocí prvků nově vkládaných do tohoto obrazu modelují postoje národní společnosti, na druhé straně proměňující se společenská a kulturní realita této společnosti ovlivňuje pohled jejích příslušníků na sebe sama. V obou případech je obraz revidován.³

Na vlastní etnický (národní) obraz platný v určité době nutno pohlížet jako na společenský konstrukt složený ze stavebních prvků, které vznikly v různých časových horizontech a jejichž platnost je prověřována přítomností. Každý přítomný etnický (národní) autoobraz vrství tedy v sobě prvky různých historických období. Nese charakteristiky, které do něho v různém čase vložili elity i řadoví nositelé obrazu odlišných názorových orientací, nestejných sociálních i lokálních východisek. Stabilitnost a setrvačnost jednotlivých charakteristik v etnickém (národním) autoobrazu závisí pak na míře stereotypizace, kterou prošly. Je určována intenzitou jejich fixace v ustálený hodnotící soud a hloubkou jejich zakódování do kolektivní paměti. Posun přijaté charakteristiky do autostereotypu zpomaluje její zapomínání.⁴ Především autostereotypy se v etnickém (národním) autoobrazu stávají předmětem mezigenerační výměny.

¹ Bedřich W. Loewenstein označil sebeidentifikaci národní společnosti, v jeho vyjádření „ztotožnění se s určitými skupinovými kulturními hodnotami“, za definování se pomocí „plotů“. Srov. též: *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno, Doplněk 1999, s. 61–62.

² Krekovičová, Eva: *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Rómov a Židov v slovenskom folklóre*. Bratislava, Academic Electronic Press 1999, s. 7–9.

³ Na proměnlivost kritérií při utváření vztahu k *druhým, jiným, cizím* upozornil např. i B. W. Loewenstein. V jeho pojetí obraz sama sebe a obraz cizího „jsou kontrární dvojice, které člení prostor naší zkušenosti a umožňují jednat“. Srov. též: *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno, Doplněk 1999, s. 59–60, 66–67.

⁴ Otázkou zůstává míra vztahu etnického autoobrazu k historické paměti. Přijmeme-li stanovisko J. Pentikäinena, že změna etnického autoobrazu je závislá na zapomínání

2. Obraz vlastního etnika (národa) nazírají ti, kteří si ho konstruují, jako obraz nadřazený autoobrazům skupinovým. V jejich pohledu stojí nad autoobrazy, které si o sobě budují jednotlivé sociální vrstvy, lokální komunity a názorově vyhraněné skupiny. Současně ovšem všechny tyto skupiny svými představami o sobě samých vstupují do tvorby etnického (národního) autoobrazu a stigmatizují ho. Prosazují v něm charakteristiky, na nichž skupině záleží především, na nichž buduje svou prestiž a které hodnotí jako kladné rysy své existence. V kritickém pohledu na jiné skupiny téže národní společnosti však do konstrukce autoobrazu národa vkládají i negativní charakteristiky, které pranýřují, od nichž se distancují a proti nimž bojují.⁵ Tyto jiné skupiny vlastní národní společnosti se z pohledu hodnotitelů stávají *vnitřními cizinci*.⁶

Jednotlivé skupiny národní společnosti ovlivňují etnický (národní) autoobraz v intenzitě přímo úměrné svému společenskému významu, své názorové sevřenosti a své početnosti. Jimi konstruované charakteristiky v etnickém (národním) autoobrazu zůstávají ovšem pouze jedním ze zdrojů jeho výstavby. V tomto obrazu si mohou i odporovat a navzdory této rozpornosti jsou zpravidla vnímány jako pravdivé.⁷ Současně jsou tou vrstvou etnického (národního) autoobrazu, která může být snadněji přetavena a překryta představami vytvořenými jinými komunitami a skupinami etnika (národa).

V rámci autoobrazu jedné národní společnosti existuje tedy vedle globálních sebehodnotících pohledů řada modifikací, které jsou sice přijímány do kontur etnického (národního) obrazu, avšak současně jsou chápány v ohraničující podmíněnosti lokální, sociální či skupinové.

a přijímání nových informací, pak musíme pracovat i s premisou, že obsah a hloubka historické paměti ovlivňuje podobu autoobrazu. Srov. Pentikäinen, J.: Oral Transmission of Knowledge. In: *An Anthropological Study of Education*, Calhoun, C. J.– Ianni, F. (zost.), The Hague 1976, s. 11–28.

⁵ Negativní charakteristikou v autoobrazu Čecha byla kolem zlomu 19. a 20. století např. vize Čelchony (podlézavého občana Rakouska-Uherska), ve 40. a 50. letech 20. století např. tvrzení o sklonu k udavačství.

⁶ Vztah obrazu vlastní a jiné skupiny téže národní společnosti je určitou analogií vztahu obrazu vlastního a jiného národa – ovšem analogií významově zúženou, s časově ohraničenou platností. Přijmeme-li názor B. W. Loewensteina, že obraz sebe sama a cizího jsou „kontrární dvojice, které člení prostor naší zkušenosti a umožňují jednat“, a že vlastní záporné charakteristiky „jsou odštěpovány do obrazu méněcenných ‚druhých‘“, pak obraz jiné skupiny téže národní společnosti zůstává výsekem autoobrazu národního, výsekem, který základní charakteristiky národního autoobrazu neeliminuje. Srov. Loewenstein, B. W.: *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno, Doplněk 1999, s. 59–60, 66–67.

⁷ Na možnost protičešení a protipólných názorů vyjádřených v etnických obrazech upozornila např. E. Krekovičová (c.đ., s. 10). Tato protičešení dala do hypotetické souvislosti se změnou postojů v čase, s různorodostí postojů society, schopností tolerance, s koexistencí a spoluprací různých etnik a skupin.

3. Etnický autoobraz nevyjadřuje realitu ani není reflexí reality.⁸ Zrcadlí pouze postoj k sobě samým, vizi, jakými chceme být, jakými se chceme vidět, případně jakými se nechceme vidět, čeho se chceme zbavit, co odsuzujeme na části vlastní společnosti. Etnický autoobraz je tedy mýtem o sobě. Zdůrazňuje ovšem především kladné charakteristiky – kýžené i skutečné. Na nich buduje. A v této rovině vlastní heroizace pak vyjadřuje zakódované či širě přijímané postoje a akceptovanou škálu hodnot. I satira na sebe sama, pokud v etnickém obraze vystupuje, je skrytou glorifikací vlastní společnosti. Ani odsuzující charakteristiky, které alespoň v autoobrazu Čecha moderní doby lze nalézt, neruší základní tendenci obrazu ke glorifikaci vlastní národní společnosti. Jsou autokritikou směřující k sebeočistě a nápravě.

Sebeoslavující obsahové kontuře etnického autoobrazu se podřizuje i přijetí ustálených soudů *druhých, jiných, cizích* o nás. Respektovány a přejímány jsou pouze soudy pozitivní, oslavující, a to opět bez ohledu na pravdivost tvrzení.

4. Do konstruování autoobrazu moderní národní společnosti cíleně zasahují kulturní a politické elity. Činí tak na dvou principech: na principu odlišení od *druhých, jiných, cizích* a na principu profilování vztahu a hodnotícího postoje k *vlastní* společnosti. V prvním případě je konstruování autoobrazu pro elity součástí národně-politického emancipačního zápasu, v případě druhém prostředkem mobilizace (nebo také destrukce) národní společnosti. Vstup elit do procesu utváření autoobrazu je pak vždy podřizován společenským a politickým cílům a má přímý vztah k dobovému pojetí vlastenectví.⁹

⁸ E. Krekovičová v návaznosti na úvahy Jacquesa Le Goffa označila autoobraz i obraz druhého, v její definici *mentální obraz*, za ztělesnění imaginárna. (Srov. Krekovičová, E.: ..., cd., s. 8, Le Goff, J.: *Středověké mentality a dejiny imagonárna*. Text 2, 1994, s. 59–67, týž: *Kultura středověké Evropy*. Praha 1991, s. 128 a n.).

⁹ Vazbu dobově determinovaného pojetí vlastenectví a autoobrazu na realitu české a slovenské národní společnosti prokázali Josef Kandert a Jiří Kořalka. K tématu se vyslovil i Dušan Třeštík. Srov.: Kandert, Josef: *Kořeny českých a slovenských národních obrazů*. In: *Konference o česko – slovenských vztazích v bádání o lidové kultuře*, II. Zlín, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, 1991, s. 1–8. – Týž: *The Roots of Czecho-Slovak Folk Models*. *Slovenský národopis*, 40, 1992, č. 1, s. 52–55. – Týž: *How to be a Czech and other*. In: *Konstruovaný obraz světa a etnografie*. (Constructed image of the World and Ethnography.) Praha, Národopisná společnost 1993, s. 21–26. – Kořalka, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha, Argo 1996. – Týž: *Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého českého národa*. In: *Lidé města*, sv. 11 (Mezi etnické dialogy), Praha 1997, s. 46–60. – Týž: *Národní stereotypy*. *Graphicon. Evropská revue o moderní grafice, umění knihy, tisku a papíru* 1, 1999, s. 60–63. – Třeštík, Dušan: *Češi. Jejich národ, stát, dějiny a pravdy v transformaci*. Texty z let 1991–1998. Brno, Doplněk 1999. – Srov. též Holý, Ladislav: *The Little Czech and the Great Czech Nation*. Cambridge, University Press 1996.

5. Na procesu utváření aktuálního obrazu o sobě a členech vlastní národní společnosti se podílí nejen vědomí historie vlastní kultury a vědomí v minulosti glorifikovaných společenských hodnot. Podílí se na něm také prožívaná současnost této kultury, která v reálu uznávané společenské hodnoty reviduje. Sřet často idealizované, až mýtické vize z minulosti a realita přítomnosti pak nejednou může vyvolat ostrý rozpor. Rozpor nejen generační, ale často i identitní.

Autoobraz Čecha v konfrontaci generací dneška

Deklarovaným, prosazovaným i faktickým činitelem současného společenského vývoje v České republice se stala změna, tedy proces působící proti transmisi dosud uznávaných hodnot. Proměnou prochází i sebereflexe české společnosti. Zvažováno je nazírání na sebe sama, na hodnotu a význam dosud platných skupinových charakteristik. Revidovány jsou kulturní tradice, k nimž se česká společnost přihlašovala, jimiž se zviditelňovala a v nichž spatřovala svá pozitiva. Korigovány jsou tedy přístupy k těm kulturním fenoménům, na nichž jsou budovány etnické obrazy předávané mezigenerační výměnou.

Proces zvažování vlastního obrazu probíhá ve všech generacích české populace. Výrazně však poznamenává zejména mládež. Ta autoobrazy generace rodičů a prarodičů aktuálně konfrontuje vlastní zkušeností i názorem, které jí zprostředkovávají zájmové a přátelské skupiny, a také mediálně šířené informace. Mládež si vytváří nový obraz o sobě, obraz dosud nevykrystalizovaný, avšak již odrážející postojové změny ke své vlastní společnosti.

Sřet autoobrazů generace dospělých a nově se formujících pohledů dospívajících mladých lidí nám ukázaly výpovědi třinácti a čtrnáctiletých žáků 8. tříd. Získali jsme je v rámci výzkumu etnické tolerance, intolerance a rasismu mezi žáky základních škol ČR.¹⁰ Výzkum byl realizován z podnětu MŠMT ČR v květnu a červnu 1998 metodou dotazníkového šetření. Výběr městských lokalit, v nichž jsme výzkum uskutečnili, respektoval výchozí výzkumný záměr. Orientoval se na velká města, tedy na lokality, kde mezietnický diskurs probíhá intenzivněji. Respektoval však i různou míru koncentrace romského obyvatelstva v městské populaci.¹¹

Problém revize autoobrazu české národní společnosti nebyl zařazen do

¹⁰ Materiál celého výzkumu je uložen v Institutu základů vzdělanosti Univerzity Karlovy v Praze, ve Fondu terénních výzkumů, složka Životní styl mládeže II (1998). V poznámkovém aparátu budou uváděny pouze číselné odkazy na čísla dotazníků, z nichž je údaj převzat.

¹¹ Srovnej Moravcová, M.: Výzkum etnické intolerance mezi žáky základních škol. *Lidé města*, 1/1999, s. 143–149.

programu výzkumu. Daly k němu podnět odpovědi na otevřenou otázku *Co obdivuješ na Čechách*.¹² Cílem otázky, na niž každý žák sám formuloval odpověď, bylo dát šanci dětem z jiných než českých rodin vyjádřit svůj názor na Čechy. Odpovědi českých dětí však neplánovaně daly možnost zachytit nově se tvořící obraz vlastní společnosti.

Otevřená otázka *Co obdivuješ na Čechách* (a ovšem také na Američanech, Romech, Švédech a Vietnamcích) byla položena celkem 3.438 žákům¹³ z 25 měst Čech, Moravy a Slezska.¹⁴ Sledovány byly názory dětí v Praze,¹⁵ Brně, v osmi okresních a statutárních městech na Moravě a ve Slezsku a v 11 okresních a čtyřech menších městech v Čechách.¹⁶ (Srov. tab. I.) Z celkového počtu 3.438 dotázaných celkem 380 buď národnost svého otce nevedlo, nebo otce deklarovalo v jiné než české národnosti.¹⁷ Odpovědi

¹² Otázka protisměrná „Co neobdivuješ, co odsuzuješ na Čechách (Američanech, Romech, Švédech, Vietnamcích,“ nebyla položena. Stalo se tak po konzultacích s řediteli škol, kteří upozorňovali na rozpor mezi úsilím učitelů o vyvážené mezinárodní klima ve školách a negativním dopadem otázek vyzývajících k formulování etnofobních odpovědí. Při projektu rozsáhlého plošného výzkumu jsme tato přání respektovali. Dali jsme přednost vyloučit možnost vyvolání intolernantních emocí, a to přesto, že jsme si uvědomovali odbornou spornost vypuštění protisměrné otázky.

¹³ K 1. červenci 1998 žilo, podle údajů Českého statistického úřadu, na území České republiky celkem 267.917 dětí ve věku 13 a 14 let (137.145 chlapců a 130.772 dívek). Z nich odhadem polovina, tedy 133.958 (68.572 chlapců a 65.386 dívek), navštěvovala 8. třídy ZŠ. Otázka tedy byla položena celkem 2,7% žákům, kteří v polovině roku 1998 chodili do 8. tříd základních škol v ČR. – Údaj o počtu dětí ve věku 13 a 14 let srov. Věkové složení obyvatelstva České republiky v roce 1998. *Statistické informace*, roč. 1999, č. 184, řada 4 – Obyvatelstvo. Praha, Český úřad statistický 1999, s. 52.

¹⁴ Výzkum ve vstupní koncepci sledoval názory žáků 8. tříd z 47 městských lokalit České republiky. Dotaz „Co obdivuješ na Čechách (Američanech, Romech, Švédech, Vietnamcích,“ byl do dotazníku vložen dodatečně po vyhodnocení prvních shromážděných dat. Ve své podstatě návodná otázka, která vybízela k formulaci kladných pozic, měla konfrontovat míru reálné vstřícnosti komunikovat s romskými a vietnamskými spolužáky (zjišťovanou jinými otázkami) s deklarovaným názorem na Romy a Vietnamce.

¹⁵ V Praze výzkum vycházel ze záměru získat srovnatelná data ze čtvrtí s vyšší koncentrací romského obyvatelstva. Sledoval názory žáků základních škol v Praze 3 (Žižkov), 4 (Nusle, Pankrác), 5 (Smíchov), 7 (Holešovice, Letná), 8, 9 (Libeň, Klánovice) a 10.

¹⁶ V rámci širší koncipované výzkumu, který sledoval postoje žáků 8. tříd ve 47 městských lokalitách ČR, byla otázka „Napiš, co obdivuješ na Američanech, Čechách, Romech, Švédech a Vietnamcích“, položena pouze ve 24 městech Čech a Moravy. Zodpověděli ji žáci základních škol v Praze a v Brně, a dále v Čechách: v České Kamenici, Českém Krumlově, Děčíně, Hradci Králové, Chocni, Jindřichově Hradci, Kaplicích, Klášterci nad Ohří, Kutné Hoře, Letohradě, Litoměřicích, Pardubicích, Sokolově, Táboře a Velešíně, a na Moravě a ve Slezsku: v Bruntále, Frydku-Místku, Havířově, Kroměříži, Novém Jičíně, Olomouci, Opavě, Ostravě.

¹⁷ Výpočty prvního stupně pro soubor 3.438 dotázaných žáků provedli Milan a Filip Šatra. Další výpočty uskutečnila M. Moravcová. Rozhodnutí zohlednit ve vyhodnocení prvního stupně národnost otce jako určující pro rozčlenění dotázaných dětí podle národnosti ovlivnila skutečnost, že dotázaní podstatně častěji uváděli národnost svého otce a naopak o národnosti matky pomlčeli. – Jinou než českou národnost otce deklarovalo z dětí, kterým byla otázka položena, celkem 194 (5,6 %). Národnost otce nevedlo či neznalo celkem 186 dětí (5,4 %).

těchto respondentů jsme proto při rozvaze o tvořícím se autoobrazu Čecha nevzali v úvahu. Názory těch 3.058 dětí, které své otce označily za Čechy, vypověděly o postojeové hladině v konkrétních 25 městech.

Mimovolně získané spon-tánní výroky dětí nám dovo-lily položit si tři otázky: 1. otázku, jaké charakteris-tiky připisují mladiství Češi českému národu, 2. otázku, na čem budují svůj vztah k vlastní národní společnosti, a 3. otázku, v čem se jejich pohled liší od stereotypních soudů a autoobrazů generace dospělých.

Autoobraz Čecha

- východisko k zvažování

Moderní česká společnost si v průběhu své národně-politické emancipace postupně vybudovala mýtus o sobě sama. Již na přelomu 19. a 20. století k tomuto sebehodnotícímu pohledu patřilo tvrzení o vysoké vzdělanosti českého národa, o jeho cílevědomém kulturním vzestupu, o hudebnosti jako přirozeném i získaném umu, o řemeslné dovednosti, o schopnosti rychlé adaptace, o značné dávce dobromyslné vychytralosti, o schopnosti řešit problémy výhodnou oklikou, o povahové ohebnosti a současně nezlomnosti, o jedinečnosti vlastního kulturního dědictví, o jedinečnosti českého průmyslu. S tímto autostereotypem se v rámci generační transmise seznamovala ještě generace dnešních šedesátníků, tedy generace narozená před rokem 1939.

Tab. 1. Dotázaní žáci podle okresu a lokality (absolutně)

Okres	lokalita	celkem*	chlapci	dívky
Praha	Praha	933	454	498
			v tom:	
	Praha 3	52	23	25
	4	165	70	84
	5	98	37	57
	7	147	73	68
	8	104	-	-
	9	92	47	38
	10	239	115	114
	Klánovice	74	33	35
Brno město	Brno	267	-	-
Bruntál	Bruntál	111	60	47
Český Krumlov	Český Krumlov	145	72	71
	Kaplice	91	38	63
	Velešín	39	21	18
Děčín	Česká Kamenice	45	28	17
	Děčín	49	23	25
Frýdek-Místek	Frýdek-Místek	89	33	53
Hradec Králové	Hradec Králové	151	74	72
Chomutov	Klášterec nad Ohří	77	43	30
Jindřichův Hradec	Jindřichův Hradec	47	28	19
Karviná	Havířov	187	-	-
Kroměříž	Kroměříž	80	-	-
Kutná Hora	Kutná Hora	80	44	32
Litoměřice	Litoměřice	29	-	-
Nový Jičín	Nový Jičín	86	32	51
Olomouc	Olomouc	166	75	88
Ostrava	Ostrava	128	43	77
Opava	Opava	50	27	21
Pardubice	Pardubice	187	105	73
Sokolov	Sokolov	88	40	41
Tábor	Tábor	97	44	45
Ústí n. Orlicí	Choceň	95	48	41
	Letohrad	83	38	39
Celkem		3438	-	-

Poznámka: *Včetně těch, kteří neoznačili, zda jsou chlapcem či dívkou.

Generace dnešních čtyřicátníků ve svém autoobrazu má zakódovanou představu o švejkovství jako výjimečnosti, o rovnostářství a současně o závistivosti české populace, o její vysoké vzdělanosti, vynikající tvůrčí a kreativní schopnosti, o její přirozené inteligenci, o schopnosti rychlého přizpůsobení se politickým i lokálním podmínkám a schopnosti úspěšného varírování v různých situacích. Do svého dospělého života vstupovala tato generace s vizí jedinečnosti české kultury a její nezastupitelnosti v rozvoji národní společnosti, přijímala stereotyp o schopnosti Čechů všude se uplatnit a vyniknout, měla vizi o sportovní zdatnosti ve fotbale, hokeji a tenise.

Autoobraz Čecha v pohledu třinácti- a čtrnáctiletých

Co si však myslí o Česích třinácti- a čtrnáctiletá mládež konce druhého tisíciletí, mládež, která svůj školní věk prožila v podmínkách nového vývoje občanské společnosti České republiky? Jak uvažuje o své národní jsočnosti v čase úsilí politických elit o zařazení ČR do evropských struktur?

Postoj mnohých dotázaných dětí k samotné otázce *Co obdivuješ na Česích* naznačuje skutečnost, že více než jedna čtvrtina tuto otázku ignorovala.¹⁸ Ve vysokém podílu tak učinily děti z České Kamenice (86,7%), Ostravy (71,1%), Sokolova (60,2%), Děčína (59,2%) a Pardubic (57,2%), tedy z měst intenzivního mezietnického kontaktu. Dalších více než 15% žáků pak na otázku zareagovalo strohými výroky *neobdivuji vůbec nic, nic, nic moc, nevím, nezajímám se o to*.¹⁹ Častěji tento postoj zaujaly děti z Bruntálu, Ostravy, Prahy, Děčína, Velešína.²⁰ V obou případech tyto děti charakteristiky vlastního národa odmítly hledat, a to charakteristiky kladné i záporné. Četnost apriorního nezájmu dětí z některých měst kontrastně vystoupila na pozadí vstřícnosti dotázaných z ostatních lokalit. V tomto srovnání se intenzivnější nezájem o kresbu autoobrazu projevil jako záležitost názorové hladiny mladistvých z určitých městských prostředí.²¹

¹⁸ Z dotázaných 3.058 dětí, které deklarovaly českou národnost svého otce, dotaz nezodpovědělo 876 (28,6 %).

¹⁹ Ve významu *nevím, co obdivovat* odpovědělo 151 (4,9 %) a ve významu *neobdivuji nic* 346 (11,3 %) a ve významu *nic moc, něco málo* 26 (0,8 %) dětí.

²⁰ V Bruntále, Ostravě, Praze, Děčíně a Velešíně odpovědělo: *nic, nevím, nezajímám se* z celkového počtu dotázaných 24,0 % až 28,0 % dětí.

²¹ Vazbu ignorování dotazu na dosažené vzdělání otců dětí se nepodařilo prokázat. Ostentativní přezírání bylo tedy jednoznačně záležitostí lokální. Naopak odpovědi typu *nevím* i typu *na Česích není co obdivovat* ve vyšším podílu uváděly děti otců se základním a vysokoškolským vzděláním – na rozdíl od dětí otců se vzděláním středoškolským a odborným. Tvzení, že na Česích nelze nic obdivovat pak ve výrazně vyšší míře uváděly děti otců nezaměstnaných. Kritika sebe sama v národní existenci má tedy kořeny i v rodinném prostředí.

Osobitě stanovisko k dotazu zaujala skupina 57 dětí (1,9 %). Čechy deklarovala v nerozlišujícím pohledu lidské společnosti, přesněji v nerozlišujícím pohledu na euroamerickou společnost. V názoru těchto dětí *se nelišíme, můžeme na Česích obdivovat něco jako na každém národě, jsme dobří i zlí, můžeme posuzovat pouze člověka, jsme všichni lidé, i když mluvíme různou řečí*. Odmítnutí vyjádřit konkrétní etnický obraz vesměs nezahrnulo pouze Čechy, ale i ostatní národnosti, na něž zněl dotaz. Bylo jasnou a uvědoměle formulovanou pozicí. V argumentaci se ovšem dotázaní opírali o tři myšlenkové konstrukce. Budovali na myšlenke kulturní rovnocennosti národních společností, na myšlenke rovnocennosti lidí jako jedinců a na myšlenke zodpovědnosti jedince sama za sebe, za své chování a jednání, tedy zodpovědnosti nezaštitěné kolektivní existencí. Odmítli hodnotit jak národní společnost jako celek, tak i jednotlivce jako člena této společnosti. Stanoviska, která naznačují nový směr myšlení, byla pozicí především dívek.²² Ve výraznější míře jsme je zaznamenali u dětí z Prahy, Jindřichova Hradce, Kutné Hory, Bruntálu a také z Nového Jičína.²³ Uvědomělou pozicí bylo i striktní odmítnutí a zpochybnění otázky jako takové. Rezolutní výrok *bez komentáře* zazněl ovšem pouze od pěti dětí.²⁴

Na protipólu pozic, které budovaly na myšlenke kulturní rovnocennosti lidských společností, stála pozice absolutního obdivu k Čechům a české společnosti, tedy pozice vzepjatého přesvědčení o vlastní dokonalosti a mimořádnosti. Výroky *obdivuji všechno, jsou skvělí, jsou dokonalí, jsou nejlepší, jsou o tisíc let vyspělejší než Amici, jsou jen a jen oni* naznačily absenci jakékoli autokritiky.²⁵ Vycházely sice ze základní pozice sebeglorifikace, s níž pracuje každý autoobraz, avšak posunuly ji do polohy totální bezvýhradnosti. A tento postoj bezvýhradnosti k vlastnímu národu vyjádřilo 251 dotázaných (8,2 %). Bezvýhradnost k sobě samým se stala deklarova-

²² Zatímco z chlapců pozice rovnocennosti a osobní zodpovědnosti formulovalo pouze 0,7 % (22) z dívek tak učinilo 1,6 % (46).

²³ Vazbu obou stanovisek na úroveň vzdělání otce na obor jeho aktuálně vykonávaného povolání se nepodařilo přesvědčivě prokázat.

²⁴ Formulaci *bez komentáře, no comment* uplatnilo ovšem pouze pět dětí: po jednom z Prahy, z východočeských měst Chocně a Letohradu a dvě z Ostravy. Mezi nimi byli čtyři dívky a jediný chlapec. V celém souboru dotázaných znamenali 0,1 %. Srov. dotazníky č. 0221, 2249, 2753, 2793, 2796.

²⁵ Výroky dětí měly značnou plasticitu, srov. např. *děláte si legraci, všechno* (Olomouc 0596), *jsou OK* (Bruntál 1539), *jsou super* (Sokolov 2291). Autokritiku do výroků bezvýhradního obdivu zařadili pouze dva žáci. Postavili do protikladu společnost a politickou realitu. Srov. výroky: *všechno (otevřenost, toleranci) kromě vlády* (Ostrava 2822), *jsou nejlepší, jenom ta politika* (Haviřov 5521).

ným stanoviskem především dětí vysokoškoláků a středoškoláků,²⁶ otců kategorie zaměstnanců²⁷ a podnikatelů; naopak v menší intenzitě ji vyslovily děti nezaměstnaných a důchodců. Měla i výraznou lokální dimenzi. Ve vysokém podílu patřila k názoru děti z Chocně (21,1 %), Opavy (16,0 %), Kaplic (12,1 %), Tábora (10,3 %) a Kutné Hory (10,0 %).²⁸

Pouze 44,0 % z dotázaných dětí (1.346) konkretizovalo svůj obdiv určité české populaci. Svou vizi rozevřelo do deseti různých kulturních charakteristik. Budovalo je na jevech, činnostech a postojích, které se dotýkají: sportu, mentality a vzorců chování, fyzického vzhledu, kultury a životního stylu, profesní dovednosti, jazyka, životního prostředí, vztahu k ČR, vztahu k národní společnosti, vztahu k jiným etnikům.

Tab. II. Charakteristiky obdivu Čecha

charakteristika	absolutně	charakteristiku uvedlo v %	
		z těch, co dotaz zodpověděli (1.346)	z celého souboru (3.484)
Sport	253	18,8	8,3
Mentalita a vzorce chování	447	33,2	14,6
Fyzický vzhled	57	4,2	1,9
Kultura a životní styl	188	14,0	6,1
Profesní dovednosti	53	3,9	1,7
Jazyk	31	2,3	1,0
Životní prostředí	17	1,3	0,6
Vztah k ČR	66	4,9	2,2
Vztah k národní společnosti	184	13,7	6,0
Vztah k jiným etnikům	22	1,6	0,7
Jiná, ostatní	28	2,1	0,9
Celkem	1.346	100,0	44,0

Skutečnost vysokého akcentování sportu, přesněji sportovní zdatnosti a sportovních úspěchů, v odpovědích jednoznačně ovlivnil čas výzkumu, situovaný do doby doznávající euforie z vítězství českého hokejového týmu

²⁶ Zatímco děti otců se základním vzděláním pozici bezvýhradnosti vyjádřily z 3,7 % a děti otců s odborným vzděláním ze 4,5 %, děti středoškoláků z 5,4 % a děti vysokoškoláků z 5,9 %.

²⁷ Děti pochopily kategorii *zaměstnanec* ve smyslu člověk, který pobírá plat za vykonanou práci a chodí tedy do zaměstnání. Mezi zaměstnance řadily i kvalifikované dělníky nej-různějších profesních specializací zaměstnané v průmyslu, dopravě a službách. Kategorii *dělník* spojovaly pouze s výkonem nekvalifikované manuální práce.

²⁸ Více než 9 % dětí stanovisko bezvýhradnosti vyslovilo v Olomouci (9,6 %) a Novém Jičíně (9,3).

v Naganu. Toto nadšení, které dostalo nejružnější slovní peripetie, bylo pozicí okamžiku, nesporně však dokládá obecně známou integrační sílu sportu v okamžicích vítězných sportovních zápasů i mimo ně.

Osobní vlastnosti, mentalita a vzorce chování, úroveň vzdělanosti a postoje se v pozicích dětí staly nejčastěji uváděnými charakteristikami Čechů.²⁹ Právě v těchto kvalitách a příznacích spatřovali mnozí chlapi a dívky typické rysy vlastní národní společnosti. Výběrem znaků formulovali ovšem současně svou vizi žádoucích etických hodnot a žádoucího či odmítaného společenského jednání. V sebehodnotícím pohledu dětí jsou Češi *lidé dobří, s dobrou povahou, dobrým, krásným chováním*.³⁰ Jsou *prátelejší a vlídní* v jednání i v komunikaci s druhými, *upřímní, skromní, dobrosrdeční, štedří*.³¹ K typickým českým vlastnostem děti přiřazují *smysl pro humor*, a také *vtipnost, veselost a zábavnost, schopnost radovat se z malých věcí*.³² Tato po desetiletí Čechy opakovaná tvrzení o schopnosti dívat se na sebe sama i na okolní svět z odlehčené polohy humoru a satiry stále náleží mezi jimi často tradované autostereotypy. V autoobrazě Čecha, vyjádřeném dětmi, vystupuje nadále i *chytrost, vynalézavost, schopnost improvizace, přirozená inteligence*.³³ Ozývá se i tvrzení o *pracovitosti*³⁴

²⁹ Zastoupení typů charakteristik srov. tab.1.

tab. 1 Obdiv vzorců chování, mentality, osobních vlastností

typ obdivu	absolutně	v %	
		z těch, co typ obdivu uvešl	z celého souboru
dobří lidé	55	12,3	1,80
vstřícnost ve vztahu k druhým	50	11,2	1,63
smysl pro humor	53	11,9	1,73
vtipnost, zábavnost	26	5,8	0,85
pracovitost, píle	28	6,3	0,91
vytrvalost, cílevědomost	25	5,6	0,81
chytrost, vynalézavost	66	14,7	2,16
hrdost	19	4,2	0,62
čestnost	4	0,9	0,13
úroveň vzdělání	41	9,2	1,34
postoje	7	1,6	0,23
záporné vlastnosti	60	13,4	1,96
ostatní	13	2,9	0,42
Celkem	447	100,0	14,62

³⁰ Formulace dotázaných dětí přímo zněla: *dobří lidé, dobrá povaha, dobré chování*. Pouze výjimečně děti ve výročích použily spojení: *krásná povaha, lidskost, slušní lidé a skvělí lidé*.

³¹ Jednotlivci uváděli charakteristiky: *ochotní, pohostinní, ohleduplní, klidní, trpěliví a vstřícní* (vždy ve dvou případech), *neagresivní, důvěřiví, schopní dorozumění* (vždy v jednom případě).

³² Celkem pět dětí označilo Čechy jako lidi *společenské* a lidi s *přirozeným chováním*.

³³ Tvrzení o *vynalézavosti a přirozené inteligenci* Čechů většinou *vznikla jako prostý obdiv*. Byla vesměs formulována slovy: *inteligence, vynalézavost*, výjimečně širším výrokem – např. *líbí se mi na nich, že unějí vymýšlet* (Frýdek–Místek 1845). Pouze jednotlivci vyna-

a překvapivě také *o houževnatosti, vytrvalosti a přibojnosti*.³⁵ V ojedinělých výrocích pak byla Čechovi připsána i *hrdost, odvážnost, schopnost adaptace* a také vysoce pozitivní *postojová vyhraněnost*.³⁶ Naopak mínění o *vzdělanosti* jako typické vlastnosti Čecha upadlo v zapomenutí³⁷ a ustoupilo z představ o sobě samých.

V negativním autoobrazu, kresleném ovšem vždy jednotlivci, bylo Čechům připsáno *sobectví, bezcitnost, hádavost, lakota a hrabivost*,³⁸ *vychytralost*,³⁹ *domyšlivost*,⁴⁰ *závistivost*⁴¹. V kontextu společenské komunikace některé děti zmínily i snahu *zneužívat druhého, nerozhodnost, manipulovatelnost* a také charakterovou *ohebnost*⁴² a pasivitu – vyjádřenou slovy *nechají si všechno líbit*.⁴³ Pouze dva kritické soudy překročily v pozicích dotázaných dětí hranici ojedinělého mínění a přijaly platnost obecnějšího soudu. V názoru řady z nich je typickým rysem Čechů *blbost a hloupost* – často nahlížené v souvislostech společenského jednání. Za další příznačnou vlastnost české populace označily děti nepoctivost.⁴⁴ Svůj názor vyjádřily nejrůznějšími výroky: *dlouhoprstost, jejich zlodějovost, umějí dobře krást, umění kohokoli kdykoli okrást, nejrychlejší zloději na světě (viz naše politika), vynalézaví v podvodech, tunelářství, nový sport tunneling*.⁴⁵ V postojích

lézavost a inteligenci přenášeli do nadneseně nekritických poloh. Srov. např. výrok: *řiká se, že pokud na něco nepůjdeme my, nepůjde na to nikdo* (Hradec Králové 2065). – Obdiv k chytrosti Čechů jednotlivci vyjádřili také výroky: *nikdy se neztratí* (Choceň 0151), *schopnost něco dokázat* (Tábor 1929), *puď sebezáchovy* (Praha 8 – 5850).

³⁴ Zazněl i výrok: *přemýšlejí, jak si ulehčit práci* (Klášteřec nad Ohří 2484).

³⁵ Jednotlivci psali i o *cilevědomosti, přiraznosti, tvrdohlavosti, bojovnosti, síle a podnikavosti*.

³⁶ Pouze dvě děti však vyjádřily názor, že Češi jsou věrni zásadám, které přijali. Srov. výroky: *stojí si za svým názorem* (Pardubice 1686), *mají své názory a neuvzdávají se jich* (Choceň 0168).

³⁷ *Vzdělanost* jako předmět obdivu uvedlo pouze sedm dětí (Hradec Králové 2075, Praha 7 – 5604, Praha 4 – 0401, 0402, Jindřichův Hradec 1746, Praha 10 – 0764) a z nich dvě tuto charakteristiku ještě omezily pouze na část české společnosti (Praha 4 – 0342, Nový Jičín 2390).

³⁸ Srov. např. výroky: *snaží se nahrabat co nejvíce peněz pro sebe* (Hradec Králové 2087), *nechali by si pro korunu koleno vtat* (Pardubice 1642).

³⁹ Srov. výroky: *jsou vychcaní jako díra do sněhu* (Pardubice 1651), *českou vyčítanost* (Sokolov 2288).

⁴⁰ Srov. např. výrok: *sebejistota, že si myslí, že jsou na světě sami* (Praha 5 – 2663) – *Domyšlivost* byla nazvána i *nahuleností* (Olomouc 0814).

⁴¹ Např. výrok: *jejich puď závisť* (Praha 5 – 0295).

⁴² Srov. např. výrok: *podležíme co se dá* (Český Krumlov 5229).

⁴³ Srov. např. Olomouc 0817, Praha 7 – 5710.

⁴⁴ Ve skupině dětí, které za charakteristiku Čechů označily nepoctivost, pocházelo celkem 27,3% z národnostně smíšených česko-slovenských rodin, v nichž matka byla Slovenka.

⁴⁵ Srov. dotazníky č. Frýdek-Místek 1817, Kutná Hora 2168, Praha 10 – 2782, Praha 10 – 0780, Praha 5 – 2524, Praha 7 – 5703, Klášteřec nad Ohří 2456, Havířov 5529 (vytunelování státní).

děti nepoctivost sice nenalezla jakýkoli obdiv, shovívavost či omluvu; nebyla postavena na roveň chytrosti. Byla však přijata jako vize současné reality české společnosti. Zůstala autokritickým sebeočisťujícím tvrzením, ovšem tvrzením, které zakotvilo a funguje v představách o sobě samých.

Většina pozitivních i negativních vlastností, pochopených jako charakteristika v autoobrazě Čecha, se v pozicích dotázaných dětí stala širě přijímaným autostereotypem. Pouze některé z těchto charakteristik se ukázaly příznačné pro stanoviska určitého lokálního prostředí: např. tvrzení o chytrosti opakovaly především děti z východočeských měst, Olomouce a Bruntálu, tvrzení o pracovitosti především děti z měst jihočeského a západočeského regionu, tvrzení o přátelství dětí z měst severní Moravy, tvrzení o čestnosti dětí z Olomouce, o houževnatosti dětí z Kutné Hory a Tábora. V pozicích dětí z Brna pak zcela chyběl obdiv k inteligenci Čechů. Názor na sebe sama, na kýžené i odmítané typické vlastnosti, se tedy zřejmě i v dnešní medii utvářené přítomnosti místně modifikuje.

Mezi pozitiva v pohledu na sebe sama promítly některé děti (57), a z nich především chlapani, i fyzický vzhled Čechů. Škála jejich vizí byla však velice malá. Soustředila se na pubescentní obdiv k druhému pohlaví – zazněla chvála na krásu dívek, *českých holek, českých ženských, Češek*, na krásu chlapanů, *kluků, našich kluků*. Zaznělo i konstatování že *Češi jsou krásní*.⁴⁶ Do negativního obrazu se dostala v pohledu jedné třídní skupiny obezita Čechů – evokovaná výrazem *břicha*.⁴⁷ Detailnější popis osobitých fyzických rysů však chyběl.⁴⁸ Ve srovnání s vjemem osobních, etiketních a intelektuálních vlastností, fyzický vzhled vlastní společnosti dětí nezaujal. V autoobrazě kresleném třináctiletými a čtrnáctiletými nemá větší význam.

Profesní dovednost, tak široce zakódovaná v autoobrazě generace dnešních šedesátníků, zůstala okrajovým tvrzením, přesto nevymizela. Řčení *zlaté české ručičky* dostalo ve výrocih dětí nejen nové ekvivalenty *zlaté ruce, šikovné, dobré ručičky*, ale i satirickou podobu *zlaté pracičky*.⁴⁹ Remesl-

⁴⁶ Odkaz na krásu dívek zazněl ve 30 výrocih, na krásu chlapanů v 8 výrocih a na krásu Čechů jako takových ve 12 výrocih.

⁴⁷ Odsudek obezity slovem *břicha* vyslovili čtyři spolužáci – tři chlapani a jedna dívka – z Klášterce nad Ohří a v satirické formulaci *pupky* dívka z Bruntálu.

⁴⁸ Pouze dva žáci upozornili na ráz obličejje (Brno 1210) a na pleť (Litoměřice 0255). Zazněl však i satirický výrok *šikně oči* (Nový Jičín 2408).

⁴⁹ Satirou byla parafráze: *zlaté ručičky, které nikdy makat nebudou* (Havířov 2844).

nou dovednost jako charakteristiku Čecha dotázaní vyjádřili ještě dalšími dvěma standardními výrazy: *šikovnost a zručnost*. Jednotlivci použili i slova *dovednost, řemeslnost, machři*.⁵⁰ Stereotypní soud o řemeslné dovednosti jako typickém umu Čechů si uchovali především chlapi.⁵¹ Ovšem častěji ho zmínily pouze děti z Letohradu, Tábora a Opavy.⁵² Uváděly ho děti, které své otce označily za podnikatele, *zaměstnance a dělníky*,⁵³ děti otců všech vzdělanostních kategorií. Lze soudit, že autostereotyp o řemeslné dovednosti Čecha zůstal dnes již pouze rodinnou tradicí, tradicí přijímanou především v mužské linii a navíc tradicí rodin z určitých lokalit.

Téměř se naopak vytratila z povědomí dotázané mládeže charakteristika průmyslové vyspělosti české společnosti a jedinečnosti českého průmyslu.⁵⁴ Pouze výjimečně zájmově zainteresovaní jednotlivci – chlapi z rodin odborně, středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných otců – odkázali na český zbrojní průmysl (tamara),⁵⁵ na výrobu skla, slivovice a také piva, které jiní označovali za typický nápoj Čechů.

Obdiv ke kultuře a životnímu stylu vyjadřovaly děti buď všeobecným odkazem na *českou (naši) kulturu, životní styl a tradice* nebo specifikujícím odkazem na jednotlivé kulturní činnosti, dovednosti, památky a projevy každodennosti.⁵⁶

Ke kultuře jako k hodnotě se tito třináctiletí a čtrnáctiletí přihlašovali sice v nezanedbatelném počtu, avšak vnímali ji jako blíže nespecifikovaný

⁵⁰ Autostereotyp o řemeslné dovednosti Čechů měl ve výrocích dotázaných 13 a 14 let starých dětí relativně sevířenou podobu. Použité slovní vyjádření srov. v tabulce.

Tab. 2. Autostereotyp řemeslné dovednosti Čecha

slovní obrat	absolutně	v %	
		z těch, co slovní obrat uvedli	z celého souboru
varianty rčení zlaté české ručičky	22	53,7	0,72
šikovnost	9	21,9	0,30
zručnost	5	12,2	0,16
ostatní	5	12,2	0,16
Celkem	41	100,0	1,34

⁵¹ Řemeslnou dovednost jako obdiv budící charakteristiku Čecha uvedlo 30 (1,1%) chlapců, 9 (0,3%) dívek a 2 děti, které neudaly své pohlaví.

⁵² Pouze v těchto třech městech uvedlo více než 3% dotázaných dětí autostereotyp o profesní dovednosti Čechů.

⁵³ Srov. pozn. 22.

⁵⁴ Obdiv k průmyslové výrobě vyslovilo pouze 12 dětí (0,4% dotázaných).

⁵⁵ Zbrojní průmysl zmínili dva chlapi z Prahy 10 (2718, 2714), tamaru chlapec z Českého Krumlova (5316).

⁵⁶ Četnost odkazů na jednotlivé kulturní činnosti, kulturní fakta a projevy každodennosti se ovšem různila. Rozložení zájmu dětí uvádí následující tabulka (na s. 52).

nadčasový fenomén národní jsočnosti. Pouze jednotlivci její hodnotu vážali na kontinuální vývoj a posunuli ji do roviny dědictví. Výroky *Češi mají kulturu, která s nimi jde po generace, zachovali si svou kulturu* zůstaly však naprostou výjimkou.⁵⁷ Stejně tak umělecké činnosti a umělecké památky neznamenal v obdivu k vlastní společnosti širě uznávanou hodnotu. Jednotlivci zmínili filmovou tvorbu (komedie), filmové herce. Dramatické umění jiných forem nemělo naproti tomu pro tyto pravňuky nadšených divadelních ochotníků žádnou cenu. I povědomí o hudebnosti Čechů se stalo minulostí. Autostereotyp *Co Čech to muzikant* zazněl pouze jedenkrát.⁵⁸ Také význam památek, včetně památek historické i současné architektury, zůstal okrajovou záležitostí,⁵⁹ záležitostí především dětí z pražských škol⁶⁰ a dětí z rodin středoškoláků a vysokoškoláků. Naproti tomu tradice vlastní české společnosti, vnímané v historickém i přítomném kontextu, interpretovala alespoň malá skupina dotázaných dětí jako pro sebe dosud platnou kulturní hodnotu. Ve výročích dětí byly ovšem tradice vesměs zmíněny v obecné rovině kulturního dědictví – někdy daného do souvislostí dějinného vývoje, jindy do souvislostí lidové kultury.⁶¹ Konkrétně svou představu uvedly pouze tři děti – dvě zmínily

Tab. 3. Obdiv ke kultuře a životnímu stylu

typ obdivu	absolutně	v %	
		z těch, co typ obdivu uvedli	z celého souboru
kultura – celek	33	17,6	1,08
film	8	4,2	0,26
hudba	8	4,2	0,26
výtvarná díla, architektura			
památky, muzea	16	8,5	0,52
tradice, dějiny	30	16,0	0,95
pokrmý, nápoje	77	41,0	2,52
životní styl	7	3,7	0,23
životní pohoda	7	3,7	0,23
ostatní	2	1,1	0,10
Celkem	188	100,0	6,15

⁵⁷ Praha 8 – 6183, Český Krumlov 5263.

⁵⁸ Olomouc rodina 0833. – Autostereotyp *Co Čech to muzikant* formuloval také další chlapec, ovšem z rodiny Slováka a Česky. Jeho výpověď není vzata v úvahu (Haviřov 2837).

⁵⁹ Z celkového počtu 17 dětí, které jako hodné obdivu deklarovaly památky, odkázaly pouze dvě na architekturu a dvě na hrady.

⁶⁰ Na památky odkázaly děti ze základních škol v Praze 5, 7, 9, 10. Naopak žáci 8.tříd ZŠ v Praze 3 a 4 je nezminili ani jedenkrát.

⁶¹ Výroky dětí byly relativně různorodé: *drží se tradic – někteří* (Český Krumlov 5325), *máme pěkné tradice* (Letohrad 2172), *smysl pro tradice* (Letohrad 2197), *staré zvyky – Velikonoce* (Bruntál 1530), *udržují určité zajímavé tradice, které třeba v USA nejsou* (Praha 5 – 2533), *jsme národ, který si uchovává tradice a snaží se, aby se o nás jakožto malém státě vědělo* (Praha 4 – 0325). Četnost výroků o tradicích a dějinných srov. tab. 4.

vítání hostů chlebem a solí (*podávání chleba a soli*)⁶² a jedno Velikonoce.⁶³ Výjimečně zazněl obdiv k vlastní historii. I ta zmizela z obdivovaných hodnot.⁶⁴

Nejrozšířenější kulturní charakteristikou, charakteristikou z hlediska lokálního globální, se staly odkazy na nápoje (pivo), pokrmy (bez konkretizace) a také na českou nestřídmost v pití piva a nenasytlost v jídle.⁶⁵ *Žravost a oddanost pivu* zmiňovaly děti v pozitivním i negativním kontextu.⁶⁶ Vjem těchto projevů každodennosti převážil nad ostatními fenomény životního stylu. Pouze okrajově zazněly i názory o *pohodě, pohodovém životě*, tedy o nekonfliktním a klidném způsobu života.⁶⁷

Český jazyk, českou řeč označilo jako hodnou obdivu v celém souboru dotázaných dětí, které deklarovaly českou národnost svých otců, jen 31. Pokud tyto děti pocházely z ryze českých rodin, psaly nejčastěji o *naší řeči*,

Tab. 4. Obdiv k tradicím a dějinám

typ obdivu	absolutně	v %	
		z těch, co typ obdivu uvedli	z celého souboru
tradice obecné	14	46,7	0,46
zvyky	7	23,3	0,23
dějiny	7	23,3	0,23
předci	1	3,3	0,02
hymna	1	3,3	0,03
Celkem	30	100,0 /+1%/	0,98

⁶² Zvyklost *podávání chleba a soli* uvedli dva spolužáci z Kroměříže (1956, 1955).

⁶³ Srov. dotazník č. 1530 (Bruntál).

⁶⁴ Pokud jednotlivci zmínili, že na Češích obdivují dějiny, mluvili o *historii* v obecné rovině. Pouze dva výroky obdiv konkretizovaly: *že dokázali vyhovovat nezávislost na Rakousko-Uhersku, později na SSSR* (Pardubice 1723), *jejich postavení v dějinách* (Děčín 0105).

⁶⁵ Četnost odkazů na nápoje a pokrmy srov. tab. 5.

Tab. 5. Obdiv k nápojům a pokrmům

typ obdivu	absolutně	v %	
		z těch, co typ obdivu uvedli	z celého souboru
pivo	30	39,0	0,98
konzumace piva	22	28,6	0,72
kvalita piva	14	18,1	0,46
víno	3	3,9	0,10
česká kuchyň	4	5,2	0,13
oblíbená jídla	4	5,2	0,13
Celkem	77	100,0	2,52

⁶⁶ Škála výrazů a formulací, jíž děti vyjadřovaly oblibu pití piva u Čechů, byla pestrá. Užily např. *slov pivní mozol* (Kutná Hora 2149), *vlohy pro pivo* (Praha 4 – 0433), *nejlepší pití piva* (Olomouc 0841), *pivní národ* (Kutná Hora 2150), *chut' pít* (Velešín 1514), *vožralost* (Praha 9 – 5929).

⁶⁷ Názor, že pohoda života je hodna obdivu vyslovilo 7 dětí (Praha 4 – 0321, 0428, Nový Jičín – 2397, Praha 5 – 2658, Praha 9 – 5936, 5980, Praha 8 – 6189).

našem krásném jazyce. Pouze výjimečně ovšem význam české jazykové komunikace dokázaly přenést do symbolické výpovědi o vztahu k vlastní národní společnosti. Pak vypověděly o ztotožnění se s ní a o nesouhlasu s úrovní její společenské komunikace. Ve významové poloze jazykového ztotožnění použily v odpovědi formulace *že mluví stejně jako já*. Ve významové poloze společenské kritiky použily zkratového spojení jazykové formy a obsahového sdělení – *že každý mluví jiným jazykem*. Naproti tomu romské děti, které se přihlásily k české národnosti, zmiňovaly *těžký jazyk, složitý jazyk* i to, že Češi *umějí výborně český jazyk*.⁶⁸ Vyjadřovaly tedy svou pozici k obtížnosti naučit se češtinu.

Pouze pro malou skupinu dotázaných dětí zůstala tedy čeština kulturní hodnotou a prostředkem sebeidentifikace. Naprostá většina rodný jazyk vnímá jako samozřejmost, jako přirozený prostředek své jazykové komunikace.

Životní prostředí a krajina Čech, Moravy a Slezska do obdivovaných charakteristik v podstatě nevstoupily. Pouze výjimečně jednotlivci z různých městských lokalit vyslovili obdiv k umístění země, obdiv k přírodě, obdiv či kritiku stávajícího životního prostředí a také uznání kladného vztahu Čechů k přírodě.⁶⁹ I země, v níž žijeme, se stala samozřejmým vlastnictvím.

⁶⁸ Rozložení odpovědí vyjadřujících obdiv k českému jazyku srov. v tab. 6.

Tab. 6. Typ obdivu k češtině

typ obdivu	absolutně	v %	
		z těch, co typ obdivu uvedli	z celého souboru
<i>jazyk-řeč, krásná řeč</i>	19	61,3	0,62
sebeidentifikace	6	19,3	0,20
kritika	1	3,2	0,03
složitost jazyka	5	16,2	0,16
Celkem	31	100,0	1,01

⁶⁹ Pozornosti zasluhují zejména tři výroky o vztahu k přírodě: *že maj ještě nějaký vztah k přírodě a emocím* (Praha 8 – 5829), *že dokážou uznat krásy přírody* (Olomouc 0880), *oblíbený vzor v přírodě* (Praha 4 – 0453). – Zastoupení různých typů tvrzení srov. tab. 7.

Tab. 7. Obdiv k přírodě a životnímu prostředí

typ obdivu	absolutně	v %	
		z těch, co typ obdivu uvedli	z celého souboru
poloha země	2	12,6	0,1
příroda-prostředí	7	43,8	0,2
čistota	1	6,2	0,0
znečištěné prostředí	3	18,7	0,1
vztah k přírodě	3	18,7	0,1
Celkem	16	100,0	0,5

Téměř 8 % dotázaných dětí (250) na otázku *Co obdivuješ na Čechách* zareagovalo nikoli vizí obrazu vlastního národa, nýbrž spontánním vyjádřením vztahu k ČR a ke svému češství. Podalo tedy výpověď o svém společenském postoji ke dvěma významným hodnotám – státu a národu – hodnotám, které ztotožnilo s Čechy.

Česká republika se do hodnotícího pohledu dětí dostala v šesti významových polohách:⁷⁰

1. v pozici reflexe listopadu 1989 jako dějinného zlomu, jako aktu odporu a síly české společnosti podstoupit zápas a dosáhnout vítězství,
2. v pozici české státnosti a státu jako garanta samostatnosti, svobody a demokracie,
3. v pozici osobních stanovisek k prezidentovi, vládě, politikům a politice ČR,
4. v pozici hrdosti na fiktivní známost ČR ve světě a snahu prosadit se v evropském kontinentu,
5. v pozici dobrých vztahů se Slovenskem a
6. v negativním hodnocení chudnutí a chudoby.

Průvodním rysem těchto výroků byl záměr sdělit nikoli pouze fakt, nýbrž i stanovisko. Zatímco však osobnosti politického života (V. Havel, V. Klaus) nalezly jednoznačně příznivý ohlas, vláda (trojkoalice) a politici byli hodnoceni jak pozitivně – s odkazem na jejich snahu vybudovat prosperující stát, tak v problematičnosti a zpochybnění tohoto jejich úsilí.⁷¹ Postoje k politické realitě republiky, pokud je děti vyjádřily, pak vyzněly téměř jednoznačně kriticky, záporně a odmítavě – ať již byly formulovány

⁷⁰ Četnost různých vyjádření k České republice srov. tab. 8.

Tab. 8. Pohled na Českou republiku

typ pohledu	absolutně v %		
		z těch, co typ obdivu uvedli	z celého souboru
listopad 1989	4	6,1	0,13
státnost	6	9,1	0,19
pozice k politikům a politice	26	39,4	0,85
známost ve světě	19	28,8	0,62
vztahy ke Slovensku	1	1,5	0,03
chudoba	10	15,1	0,33
Celkem	66	100,0	2,16

⁷¹ Příkladem obou stanovisek jsou např. výroky: *dobrá vláda, zvláště poslanci* (Choceň 2242), *snaží se, abychom byli dobrý stát* (Pardubice 1735), *na nás vůbec nic, máme mizernou vládu* (Kaplice 1483), *naše skvělé politiky, kteří nás vždy dostanou do nějaké bryndy* (Kaplice 1469), *smysl pro srandu ve vládě* (Praha 10 – 2682), *schopnost politiků nahlávat lidem kravinu* (Kaplice 1457).

jako sdělení nebo jako satira.⁷² Výroky jednotlivců naznačily až deziluzi z vlastního státu.⁷³ Do kritických stanovisek k němu se promítl i vjem chudoby a chudnutí, i když jej vyjádřila procentně nepatrná část dotázaných dětí – dětí především otců se základním vzděláním a dělnických povolání (v klasifikaci dětí)⁷⁴. S těmito kritickými výroky naopak přímo kontrastovaly nereálné, oslavné a nejednou až velikášské představy o mezinárodním významu a ohlasu ČR, představy nejednou podmalované pýchou a hrdostí na tento kýžený stav. Formulace dětí zpravidla zdůrazňovaly kontrast malé rozlohy státu a velikosti jeho významu – nadále tedy fungoval glorifikující autostereotyp *jsme malí, ale významní*.⁷⁵

V daleko větším počtu však děti ve svých výpovědích, ač netázány, cítily potřebu formulovat svou pozici ke své národní identitě. Schéma těchto výpovědí budovalo /i/ na myšlence národní příslušnosti, /ii/ na myšlence národní soudržnosti, /iii/ na myšlence vlastenectví a /iiii/ na myšlence národní jinakosti či zvláštnosti.

Tab. II. Typy národní sebeidentifikace

typ sebeidentifikace	absolutně	příslušný typ uvedlo	
		z těch, co typ sebeidentifikace uvedli (184)	v % z celého souboru (3.438)
proklamace češství	79	39,6	2,6
národní soudržnost	52	30,8	1,7
vztah k vlasti, národu	45	24,9	1,5
národní zvláštnosti	8	4,7	0,2
Celkem	184	100,0	6,0

Uvědomělou pozici své národní příslušnosti, svého češství, vyjadřovaly děti šesti různými formulacemi.⁷⁶ V nich použily:

⁷² Srovnej výroky: *velkou trpělivost s politikou* (Nový Jičín 2391), *politickou nestabilitu* (Kaplice 1459), *nepohlijou se z politiky* (Praha 3 – 1612), *jsme dobrý národ, akorát na politiku* (Praha 9 – 5955), *je tu správněj bardel, ale je tu hezky* (Praha 5 – 2633).

⁷³ Srovnej výroky: *to, že vydrželi žít v tomto státě* (Nový Jičín 2402), *že tu dokáží žít* (Praha 10 – 0728), *to, že ještě neemigrovali z týchle země* (Sokolov 2293).

⁷⁴ Jako dělníky klasifikovaly děti především nekvalifikované dělníky vykonávající manuálně náročné práce. Srov. pozn. 22.

⁷⁵ Srovnej výroky: *i když jsme malý národ, dokážeme se prosadit* (Bruntál 2305), *je to malý národ, ale dokáže se ve světě proslavit* (Hradec Králové 2082), *jsme známí po celém světě* (Olomouc 0831), *i když jsme malý stát, dokážeme se tak postavit, že o nás ví celý svět* (Praha 4 – 0337).

1. prosté hrdé konstatování *Jsem Čech* – bez potřeby vyjádřit jakékoli další stanovisko k možnému obdivu,
2. konstatování *Jsem Čech a proto obdivuji (mám rád) český národ* – s vyjádřením podmiňující vazby národní příslušnosti a obdivu k národu,
3. konstatování *Není co obdivovat, nic neobdivuji, nevím co obdivovat – ale jsem Čech, nestydím se za to, jsem rád, že k Čechům patřím* – s vyjádřením pozice hrdosti na češtví bez ohledu na nedostatky národní společnosti,
4. konstatování *Nemohu se k sobě vyjádřit, musel bych obdivovat sama sebe – jsem Čech* – s vyjádřením nechuti a etické nevhodnosti obdivovat sama sebe,
5. konstatování *Jsem hrdý, jsem rád, nestěžuji si, že jsem Čech*, je dobré být Čechem – s vyjádřením sebevědomí a sebedocenění příslušníka národní společnosti, a konečně
6. konstatování *Jsem jeden z nich, jsme to my, jsou to mí lidé, jsou moje rodná krev, je to můj (náš) národ* – tedy konstatování vyjadřující vědomí přirozené sounáležitosti se společenstvím lidí týchž etnických kořenů.⁷⁷

Sebedeclarace v české národní příslušnosti zůstala vesměs osobní záležitostí jednotlivců; častěji zazněla pouze od dětí z Prahy, Brna a Hradce Králové. Avšak jen na šesti školách: třech pražských (Praha 4, 5, 7), jedné choceňské, kroměřížské a táborské patřila ke stanovisku kolektivnímu – ke stanovisku malé uzavřené třídní skupiny.⁷⁸

⁷⁶ Podíl šesti různých typů formulací uvědomělého češtví srov. tab. 9.

Tab. 9. Typy charakteristik uvědomělého češtví

typ formulace	absolutně	z těch, co typ formulace uvedli	v % z celého souboru
jsem Čech	18	22,78	0,59
jsem Čech a proto obdivuji č.n. neobdivuji nic, ale jsem Čech	11	13,92	0,36
neobdivuji sama sebe	5	6,33	0,16
neobdivuji sama sebe	3	3,80	0,10
jsem hrdý, že jsem Čech	8	10,13	0,26
jsem jeden z nich	34	43,04	1,11
Celkem	79	100,00	2,58

⁷⁷ Dotázané děti vyjádřily pocit sounáležitosti s českou společností různými formulacemi. Příkladem uvádím výroky: *že mají MĚ!* (Praha 10 – 2737), *jsou mojí národností a to je dobře* (Nový Jičín 2422), *jsem jeden z nich a jsou to oni* (Hradec Králové 2177), *to jsem já* (Praha 4 – 0411).

⁷⁸ Náznak skupinového postoje naznačily i výroky žáků jedné ZŠ z Prahy 8. Zde však analogickou pozici zaujali vždy dva žáci dvou paralelních osmých tříd. Formování skupinových stanovisek je předmětem dalšího výzkumu.

Vlastenectví a vztah k vlasti (rodné zemi, zemi kde žijí), pokud je dotázané děti povýšily na hodnoty hodné obdivu, založily na pěti myšlenkových spojeních. Použily tvrzení:⁷⁹

1. Češi jsou vlastenci, jsem vlastenec a miluji českou zem,
2. je to moje vlast, rodná země, země v níž jsem se narodil, nejlepší země,
3. je to země v níž žijí, kde rád žiji, žiji v České republice,
4. je to dobrý národ, hrdý národ,
5. jsem z Moravy.

Vlastenectví tedy dnešní třinácti a čtrnáctiletí mladí lidé pochopili ve třech různých významových souvislostech: v souvislosti své národní společnosti, v souvislosti teritoria obývaného Čechy (Moravy) a v souvislosti existence své státní příslušnosti, tedy v souvislosti občana České republiky. Souběžně tedy funguje vlastenectví – vztah k národu a vlastenectví – vztah k českým zemím.

Tvrzení typu Češi jsou *dobrý, fajn, hrdý, správný národ* vypověděla o existujícím vztahu vlastenectví – národní společnost, vztahu, který ovšem v jednotlivých městech vyjádřili opět pouze jednotlivci. V počtu více než čtyř dotázaných tak učinily pouze děti z Prahy 4 a Českého Krumlova.

Všechny ostatní výroky o vlastenectví se již dotýkaly jednoznačně území, tedy Čechy obývaného teritoria, chápaného v rovině zemské (Čechy, Morava) a výjimečně i v rovině republikové. V takto pochopeném vlastenectví se ukázaly hodné pozornosti dvě pozice, i když obě zůstaly výjimečné nejen z hlediska celého souboru dotázaných, nýbrž i z hlediska těch, kteří své představy o obdivu Čechů konkretizovali.

Moravské vlastenectví, formulované shodně slovy *jsem z Moravy*, vyjádřila pouze osmičlenná skupina spolužáků z jedné ZŠ v Brně. Takto pochopené vlastenectví, tedy vlastenectví moravské stavěné do kontrastu s češtvím, zůstalo tedy pozicí uzavřené kamarádké skupiny – party. Děti z jiných moravských lokalit zařazených do výzkumu je neakceptovaly.⁸⁰

⁷⁹ Podíl různých charakteristik vztahu k vlastenectví a rodné zemi srov. tab. 10.

Tab. 10. Typy charakteristik vztahu k vlasti

typ formulace	absolutně	z těch, co typ formulace uvedli	v % z celého souboru
vlastenci	8	17,8	0,26
rodná země	7	15,5	0,23
země kde žijí	8	17,8	0,26
dobrý národ	14	31,1	0,46
moravské vlastenectví	8	17,8	0,26
Celkem	45	100,0(-0,1)	1,47

Podstatně zajímavější se ukázala pozice vlastenectví svázaného s Českou republikou. Výroky *žiji v České republice, jsem z ČR – oni také, žiji ve stejné zemi jako já, bydlím tu, patřím do ČR*, vyslovené dětmi, které otce (a také matku) deklarovaly v české národnosti, otevírají dvě možnosti výkladu.⁸¹ Jsou buď výrazem ztotožnění se romských dětí, které se deklarují v české národnosti, s občanskou společností ČR, nebo výrazem posunu v pojetí vlastenectví u dětí z českých rodin z roviny národně-politické do roviny státně-politické. V obou případech by znamenaly významnou hodnotovou změnu. I tyto výroky zůstaly ovšem výjimečné.

Národní soudržnost, jako charakteristika promítnutá do kontur autoobrazu Čecha, získala ve vizích dotázaných dětí dvě hodnotící podoby. Byla pochopena:⁸²

1. jako absolutní soudržnost – výroky *drží spolu, pomáhají si a*
2. jako relativní, situačně omezená soudržnost – výroky *sjednocují se spolu v době krize, nebezpečí.*

V souvislostech autostereotypů, které jsou vlastní Čechům narozeným před rokem 1939 i před rokem 1959, je do jisté míry překvapením přesvědčení určité, byť početně ohraničené, skupiny dotázaných o soudržnosti jako typické charakteristice české společnosti. Zásadně výraznějším významovým posunem je však položení většího důrazu na soudržnost jako absolutní, tedy situačně neohrazenou, charakteristiku české společnosti. Dotázané třinácti a čtrnáctileté děti vyjádřily pozici, která nekoresponduje s autostereotypem střední a starší generace. Pro tuto generaci typickou

⁸⁰ Pouze v jediném dalším případě zmínil Moravu jeden z dotázaných žáků ZŠ v Litoměřicích. Na otázku *co obdivuješ...* uvedl: *nic, jenom na Moravácích* (0251). Výrok naznačil vztah k Moravě, avšak nic více.

⁸¹ Formulaci *žiji zde* atd. použily samostatně jednotlivé děti z různých městských lokalit: Prahy, Brna, Bruntálu, Chocně, Opavy. V Českém Krumlově tak učinila i dívka, jejíž matka je Polka, otec Čech.

⁸² Početní zastoupení tvrzení o absolutní a situačně omezené soudržnosti Čechů srov. tab. 11.

Tab. 11. Typy charakteristik vztahu k vlasti

typ formulace	absolutně	v %	
		z těch, co typ formulace uvedli	z celého souboru
absolutní soudržnost	28	53,9	0,92
situačně vymezená soudržnost	22	42,3	0,72
odmítnutí charakteristiky ochota bojovat za národ	1	1,9	0,03
	1	1,9	0,03
Celkem	52	100,0	1,70

vlastností české společnosti je její rozhádanost v čase klidu a okamžité sjednocení v čase národních krizí.

Přestože názor o soudržnosti a vzájemné pomoci jako charakteristické vlastnosti české společnosti vyjádřila řada dětí, pouze jedenkrát zazněl názor, že Češi jsou ochotni za svůj národ bojovat.⁸³ A naopak pouze jediné dítě vyjádřilo přesvědčení, že Češi jsou do sebe zahleděnými individualisty – *že při sobě moc nedrží*.⁸⁴

Tvrzení o soudržnosti české veřejnosti čerpaly děti zřejmě v rodinném prostředí. Jejich četnost stoupala v přímém vztahu k dosaženému vzděláním otců. Nejčastěji je formulovaly děti vysokoškoláků. Byly to ovšem především děti z východočeských měst Letohradu, Chocně, Hradce Králové a Pardubic, děti ze Sokolova a z moravského Nového Jičína, které autostereotyp o vlastní soudržnosti vyslovily.⁸⁵

Cit pro národní jinakost a zvláštnost, tedy čtvrtou z pozic k národní identitě, kterou děti vyjádřily, zařadilo mezi obdivované charakteristiky Čecha pouze osm jednotlivců. Jejich názor byl osobní pozicí bez jakékoli zjevné vazby na úroveň vzdělání a sociální pozici rodinného zázemí, na lokalitu či školu.⁸⁶

Vztah k vlastní národní existenci a k češtví jako platné hodnotě vyjádřil ve svých výpovědích nezanedbatelný počet dotázaných dětí. Učinili tak žáci 8. tříd ZŠ z většiny měst, která se stala předmětem výzkumu. Přesto v některých městských lokalitách tyto výroky zcela chyběly. Nenapsaly je děti z Frýdku–Místku, Olomouce, Děčína, Velešína. Naopak v největší intenzitě národně sebeidentifikující výroky zazněly od dětí z Prahy, Hradce Králové, Chocně, Letohradu, Jindřichova Hradce, Nového Jičína a Bruntálu. Pro pozice dětí ze Sokolova bylo pak příznačné zdůraznění soudržnosti české společnosti a naproti tomu úplná absence výroků, kterými by se dotázaní do této společnosti zařadili.

⁸³ Stanovisko žáka z Letohradu (0184).

⁸⁴ Stanovisko žáka z Brna (1338).

⁸⁵ Ve všech těchto městech soudržnost jako typickou vlastnost Čechů uvedli nejméně čtyři žáci. Jejich podíl na celkovém počtu dotázaných z dané lokality se ovšem různil: Letohrad (7,2%), Chocně (4,2%), Hradec Králové (2,6%), Pardubice (2,1%), Sokolov (4,5%), Nový Jičín (4,7%). Autostereotyp o soudržnosti české společnosti v počtu čtyř vyslovili i žáci základních škol z Bruntálu (3,6%) a z obvodu Prahy 10 (2,9%). Uvedlo ho i pět dětí z obvodu Prahy 4 (3,0%).

⁸⁶ Stanoviska žáků z Prahy, Litoměřic, Kaplic, Chocně, Opavy, Havířova.

V kolektivu žáků tříd a škol vyjadřovali vztah k češtví a české společnosti vesměs jednotlivci. Předávání této sebereflexe je tedy záležitostí především rodinné komunikace, rodinného prostředí a rodinné výchovy. Rodina je nositelem tradice vztahu k vlastní národní společnosti. Pouze výjimečně se ukázaly náznaky možného formování skupinového vztahu k národu uvnitř dětských skupin v rámci třídy a případně školy (Praha, Český Krumlov, Tábor, Choceň, Brno, Kroměříž).

Hrdost na národní příslušnost ve větší intenzitě deklarovaly děti otců s odborným a vysokoškolským vzděláním – v přímém protikladu k stanoviskům dětí středoškoláků a otců, kteří dosáhli pouze základní vzdělání. Častěji ji měly potřebu vyjádřit děti z rodin podnikatelů. Ty ovšem současně méně zdůrazňovaly soudržnost české společnosti. Naproti tomu ve stanoviscích dětí, které své otce označily za zaměstnance, zaznělo vědomí národní hrdosti i soudržnosti téměř rovnovážně.

Nevýrazná skupina dotázaných dětí zařadila do kontur autoobrazu Čecha i charakteristiku vztahu k jiným etnikům a etnickým skupinám. Jakkoli byla tato stanoviska různě formulována – zdánlivě vstřícně, kriticky či sarkasticky – vyzněla většinou intolerantně. Intolerance směřovala proti Romům⁸⁷ a v menší míře i proti cizincům jako takovým⁸⁸. Tematizována byla zejména jejich přítomnost v ČR, vstřícnost k imigračnímu procesu a ponechávání prostoru *těm špatným* z nich. Naproti tomu zazněla i tvrzení upozorňující a striktně odsuzující rasismus a jeho propagátory.⁸⁹ Zazněl ovšem také vážně myšlený názor, že Češi jsou tolerantní, k cizincům přátelší a dávají jim prostor k svobodnému životu v republice. Potřeba vyslovit se k otázce intolerance a tolerance v ČR se projevila jako záležitost osobní pozice bez zjevné vazby na demografickou charakteristiku rodiny či na lokální zázemí. Ovšem byli to především žáci různých pražských škol, kteří se k problému přihlásili.⁹⁰

Co říci závěrem.

1. U dotázaně třináct a čtrnáct let staré české mládeže neexistuje všeo-

⁸⁷ Výrok: *že to vydrží s cikánama* (Praha 8 – 6172), *nervy žít s Romy* (Praha 10 – 2715), *až na cikány dobrý* (Praha 9 – 5930), *neumí žít s Romy* (Praha 10 – 2710).

⁸⁸ Výrok: *že v Čechách nechávají bydlet i cizí národnosti* (Letohrad 0212), *že mají s těmi špatnými výdrž* (Kláštepec nad Ohří 2467).

⁸⁹ Výrok: *že nezabijou Štádku* (Olomouc 0599), rasistická oblast (Frýdek–Místek 1830).

⁹⁰ K toleranci a intoleranci se vyslovili i jednotlivci z Olomouce, Brna, Frýdku–Místku, Hradce Králové, Letohradu, Pardubic, Litoměřic a Klášterce nad Ohří.

becně přijímaný obraz Čecha. Fungují pouze lokální modely tohoto obrazu. A ty se navzájem výrazně liší – zejména v osobních charakteristikách připisovaných Čechovi, ale také v důrazu kladeném na kulturní identitu a zvláštnost Čechů. Sjednocující rysy lze vystopovat ve stanoviscích dětí z určitých regionů – výrazněji se odlišují pohledy dětí z měst středo-východních a východních Čech a pohledy dětí ze severočeských měst.

2. Z hlediska mezigenerační výměny jsou v pozicích třináct a čtrnáct let staré české mládeže nejkonstantnější autostereotypy, které vycházejí z charakteristik mentalit a intelektuálních schopností. Nejživotaschopnější se ukázal sebe glorifikující autostereotyp o vtipnosti, smyslu pro humor, o přirozené dobrotě Čechů.

3. V obraze Čecha kresleném touto mládeží odezněly naopak stereotypy o kulturních, uměleckých a také profesních dovednostech, tedy stereotypy, které podnes traduje střední a zejména starší generace. Vymizely i stereotypy o průmyslové vyspělosti českých zemí a jedinečnosti českého průmyslu, dříve hluboce zakódované do povědomí české populace.

4. Z nových prvků, které zařadily dotázané děti do obrazu vlastního národa, to byly především charakteristiky vzorců chování: chování eticky pozitivního (štedrost, soudržnost) zejména však negativního (zlodějna, bezcitnost, společenská pasivita). I tyto pohledy mají svou lokální intenzitu (např. tvrzení o nepoctivosti: Praha, Hradec Králové, Klášterec n. Ohří, Frýdek-Místek).

5. Autoobraz Čecha doložený v pozicích dětí významně formuje v prvním plánu konkrétní rodina a v druhém plánu lokální společnost, přesněji lokální společenské klima vázané na místní kulturní tradice. Intenzivnější vliv přátelské skupiny spolužáků se nepodařilo prokázat.

6. Vliv sociálního postavení a vzdělání otců na postoje dotázaných dětí se podařilo prokázat pouze v základním vztahu k národní existenci a v akcentování významu kulturní svěbytnosti.

7. Vztah k vlastní národní identitě budují děti na mlhavém povědomí kulturní totožnosti a společné dějinné tradice. Transparentněji však vystupuje pouze vize typického národního nápoje (pivo) a národních pokrmů.

8. Více než 15 % dotázaných dětí naproti tomu vyjádřilo, ač netázáno, potřebu deklarovat se v pozici Čecha. V jejich stanoviscích se výrazně odlišily dvě pozice: nekritický obdiv k českému národu na jedné straně a hrdost na češtví na straně druhé. Zatímco prvá pozice u jednotlivců nejednou souvisela s xenofobními postoji, pozici druhou často provázela etnická tolerance, vstřícnost a snaha o pochopení druhého. Obě pozice pak měly výrazný odlišující lokální rozměr, který se až na výjimky nepře-

krýval. Češství jako platnou hodnotu častěji deklarovaly děti z Prahy, východočeských a jihočeských měst a také z měst severozápadní Moravy a Slezska.

9. Za důležitou hodnotu Čecha označila část dětí Českou republiku. Postoj k vlastnímu státu děti rozevřely od kritiky současné reality až po velikášské představy o jeho mezinárodním významu.

10. Malá, avšak nezanedbatelná skupina dotázaných dětí odmítla jedince hodnotit jako příslušníka etnika a národa. Postavila se na pozice kulturní rovnocennosti, svobodné volby a osobní zodpovědnosti každého za své jednání, chování a postoje. Tato skupina dětí ukázala nový směr myšlení.

Czechs how are they and how they want to be A teenagers' look at themselves

Mirjam Moravcová

Self-image is a major part of collective conscience of modern national society. Whether built on ethnic, cultural and historical or national political characteristics, it is always among the instruments of self-consciousness, self-esteem and self-identification. It is part of the mental ownership by means of which even modern national societies build their identity, strengthen the consciousness of their solidarity, uniqueness as well as distinctiveness. It has a force to mould a society, to help its integration, but also to highlight arising tendencies toward disintegration and disillusion from itself.

In relation to other components with which members of a modern national society build the consciousness of their identity the own national image has to some extent a special position: it is not delineated by exact contours, it is not unchangeable, it combines in itself elements of diverse historical eras and it simultaneously includes some characteristics inserted in it by both the elite and ordinary bearers of the self-image. Its contours also accept those characteristics of group self-images with which groups of various opinions, and social and local origins build either their prestige, or, by contrast, which are rejected when different groups are regarded. As a rule, despite the resulting discrepancy, both characteristics are perceived as true. The self-image of a nation is superior to the group self-images. In its whole it does not express or reflect reality. It is a vision of who we would like to be. The basic tendency of this vision is not damaged even by negative characteristics. These are part of self-criticism heading for "self-cleaning".

The presented study deals with the question of the current transformation of the self-image of a Czech among older schoolchildren. It is based on answers obtained

through a field survey conducted in 25 towns of Bohemia, Moravia and Silesia (see Table III) in 1998. Views of pupils from ethnically-mixed schools in Prague, Brno, 19 district towns and for the sake of comparison also four smaller towns of the Czech Republic were recorded. The survey recorded answers from 3,438 children at the age of 13-14 years (pupils of the eighth classes of Czech elementary schools). However, only 3,058 of them said that their father was Czech. The survey is only based on the answers from these children. It reacts to the statements included in the replies to the open question What do you admire on Czechs? The respondents therefore themselves formulated their view and they were also given the opportunity not to reply to this question. More than one-fourth of them ignored the question. This largely concerned the children from Česká Kamenice, Ostrava, Sokolov, Děčín and Pardubice. The frequency of their lack of interest contrasted with a positive approach of children from other localities. However, another 15% reacted with the statements "I don't admire anything" (in particular children of fathers with higher or elementary education). Admiration for the Czech population was therefore only displayed by 44% of those polled.

Testimonies by these 1,346 children made it possible to follow the three questions: a) what characteristics are ascribed by teen-age Czechs to the Czech nation; b) in what does their look at themselves differ from the view of the generation of adult people; and c) on what do they build their national self-identification and their relationship with their own national society.

The analysis of answers led to the following conclusions:

1. There is no generally accepted image of Czech among the Czech youth under examination. There are only local models of the image. They strongly differ, especially in personal qualities ascribed to the Czech. Children from south and west Bohemia view Czechs as hard-working, while those from east Bohemian towns believe they are intelligent, and children from north Moravian towns regard them as friendly.

2. From the viewpoint of intergenerational exchange the Czech youth aged thirteen to fourteen most often display self-stereotypes based on characteristics of mentality and intellectual abilities. There is the stereotype of wittiness and sense of humour and natural goodness, etc.

3. The image of the Czech, depicted by this youth, does not involve the self-stereotypes about cultural, artistic as well as professional capabilities. The same goes for stereotypes about industrial achievements of the Czech Lands and uniqueness of the Czech manufacturing, formerly deeply anchored in the consciousness of the Czech population.

4. When it comes to new elements, included by the children under examination into the image of their own nation, these were primarily the characteristics of patterns of behaviour, which meant ethically positive behaviour (generosity, solidarity), but also very negative qualities (rapacity, callousness, social passivity). These views, too, differ along regional lines (such as the statement about dishonesty in Prague, Hradec Králové, Klášterec n. Ohří, Frýdek-Místek).

5. The self-image of the Czech, proved in the children's attitudes, is strongly and primarily formed by the specific family, and secondly by the local society or, to be

more precise, by the local social climate bound to local cultural traditions. An intensive influence of a friendly group of children from the same schoolclass was not proved.

6. The relationship with one's own national identity is built by children on the basis of a vague consciousness of cultural identity and common historical tradition. However, a major role is only played by the vision of a typical national drink (beer) and national dishes.

7. On the other hand, a need to declare oneself in the position of the Czech was voiced, though unasked, by more than 15 % of the children under observation. There were two markedly different positions: an uncritical admiration for the Czech nation on the one hand and pride of being Czech on the other. While the former position was often associated with xenophobic attitudes among some individuals, the latter was frequently accompanied with ethnic tolerance, an obliging attitude and effort to understand a different nation. Both positions had markedly differentiating local dimensions which almost never overlapped. Czech national feeling as a valid value was very often declared by the children from Prague, east and south Bohemian towns as well as from north Moravian and Silesian towns.

8. A part of the children called the Czech Republic a vital value of a Czech. The attitude toward one's own state was perceived by the children in a variety of reactions ranging from the criticism of the current reality to megalomaniac ideas about its international importance.

9. A small, but not negligible group of the children under examination refused to value an individual as a member of an ethnicity or a nation. It stood up for the position of cultural equality, free choice and personal responsibility for behaviour, deeds and attitudes.